Jyväskylän yliopiston julkaisuarkisto
Jyväskylä University Digital Archive

UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

This is an electronic reprint of the original article.
This reprint *may differ* from the original in pagination and typographic detail.

Author(s): Capdeville, Sophie Alix

Title: Saamenkielinen kirjahistoria Suomessa

Year: 2017

Version:

Please cite the original version:

Capdeville, S. A. (2017). Saamenkielinen kirjahistoria Suomessa. Tieteessä tapahtuu, 35(3), 40-43. http://journal.fi/tt/article/view/63454

All material supplied via JYX is protected by copyright and other intellectual property rights, and duplication or sale of all or part of any of the repository collections is not permitted, except that material may be duplicated by you for your research use or educational purposes in electronic or print form. You must obtain permission for any other use. Electronic or print copies may not be offered, whether for sale or otherwise to anyone who is not an authorised user.

SAAMENKIELINEN KIRJAHISTORIA SUOMESSA

SOPHIE ALIX CAPDEVILLE

Suomessa kirjahistoria on pyrkinyt tarkastelemaan vanhaa suomenkielistä kirjallisuutta. Sen sijaan Suomen saamelainen kirjahistoria on jäänyt varjoon. Syynä voi olla sen hidas kehitys, joka alkoi paljon myöhemmin ja katkonaisemmin. Ensimmäisille saamennetuille kirjoille myönnettiin painolupa vasta kaksi sataa vuotta ensimmäisten saamenkielisten teosten julkaisemisen jälkeen.

Ruotsin vallan aikana Lapin asioita hallinnoitiin Härnösandin kapitulista käsin varsinaisesti Lapin kirkollisjohtokunnan perustamisesta alkaen ja saamennokset tehtiin saamen idiomeilla, joita ei ymmärretty niin sanotussa Kemin Lapissa. Saamelaista kirjahistoriaa ei voida tutkia ensimmäisten saamennosten ilmestymisistä lähtien, vaan tutkimus on aloitettava kauempaa taustahistoriasta, näin voidaan havaita paremmin alkuvaiheen vaikeuksia.

Ranskalainen kirjahistoriakoulukunta kehottaa käyttämään monitieteellistä lähestymistapaa vielä tutkimattoman kirjakulttuurin tarkastelussa tutkimalla kyseistä kulttuuria sen omassa yhteiskunnallisessa ja aatehistoriallisessa viitekehyksessä. Félix Guattarin ja Gilles Deleuzen pienen kirjallisuuden teoria antaa hyvän pohjan tälläiselle historian tarkastelulle. Edellä mainitut teoreetikot selittävät, miten vähemmistön kirjallisuus kehittyy kolmen vaiheen kautta monikielisessä kontekstissa. Tämä kirjallisuus kirjoitetaan usein enemmistön kielellä, ja siksi on tarkasteltava, milloin vähemmistö alkaa käyttää omaa äidinkieltään. Tämä teoria pohjautuu Henri Gobardin *tetraglossique*-malliin, jossa erotetaan neljä eri yhteisöllistä kielenkäytön tasoa: vernakulaarinen, vehikulaarinen, referenttinen ja myyttinen taso.

Ruotsin valtakunnan omaksuttua luterilaiset pariaatteet reformaation jälkeen kirkollisia teoksia alettiin kääntää maan eri kielille. Niinpä julkaistiin nopeasti sekä ruotsin- että suomenkielisiä kirkollisia teoksia. Muutamia saamennoksiakin julkaistiin vuodesta 1619 alkaen. Kirkollisten käännösten kiinnostava esimerkki on vuonna 1637 ilmestynyt *Manuale sueticum*, jonka suomennos *Manuale Fennonicum* ilmestyi vuosina 1646–47 ja saamennos *Manuale Lapponicum* vuonna 1648.

Ensimmäiset saamennokset oli käännetty saamen idiomiin, jota ei ymmärretty monilla saamenkielisillä alueilla.[1] Vuonna 1686 muutamat piispat laativat ehdotuksen, jonka mukaan aapisia ja katekismuksia tulisi saamentaa eri saamen idiomeihin (Luulajan, Uumajan, Piitimen, Kemin ja Tornion idiomeihin).[2] Tätä ehdotusta ei kuitenkaan otettu huomioon. Todettuaan kirjojen käytön vaikeudet kirkollisjohtokunta myönsi luvan käyttää joko saamea tai suomea Tornion ja Kemin Lappien alueilla vuonna 1750. Vuonna 1760 Kemin Lapin papit päättivät jopa kieltää saamen käytön. Tämä päätös vaikutti pitkään alueen saamenkielen kirjahistoriaan, kuten todistan väitöskirjatyössäni. 1700-luvulla oli yritetty julkaista kirjoja, joita voitaisiin käyttää myös valtakunnan itäisillä alueilla: Olaus Sirma oli saamentanut Gezeliuksen *Yxi Lasten paras tawara* -teoksen, mutta sille ei myönnetty pai-

1 Andreas Nicolaus Rehnin aapinen ja käsikirja, 1619.

2 Förslag huru afguderi i Lappmarcken skulle kunna afskaffas, afgifvet af de år 1686 för kyrkoordningens öfverseende församlade Biskoparne. Tämän ehdotuksen allekirjoittivat 6.5.1686 piispat Olaus Svebilius, Haqv. Spegel ja Carolus Carlsson J. Gezelius vanhemman sijasta. (N. I. Fellman 1909, s. 363–364.)

nolupaa eli imprimaturia.

Vuonna 1809 Ruotsin itäiset alueet liitettiin Venäjään, jolloin niistä tuli Suomen autonominen suuriruhtinaskunta. Keisarit kannustivat maan poliitikkoja suuntaamalla aluksi tukea suomen kielen ja kulttuurin tutkimukselle. Vuonna 1831 perustettu Suomalaisen Kirjallisuuden Seura rahoitti uusien tekstien laatimista, suomentamista ja julkaisemista, jolloin kirjojen ja lehtien määrä kasvoi huomattavasti. Vuoden 1863 asetuksella keisari vahvisti suomen kielen asemaa maan toisena virallisena kielenä. Sen sijaan vain harvoin huomio kiinnitettiin saamen idiomeihin.

Arkkipiispa Jacob Tengström antoi vuonna 1824 käskyn painattaa saamenkielisiä kirjoja, ja ne painettiin vuonna 1825. Seuraava merkittävä käänne oli vuosien 1848 ja 1849 keisarin ja senaatin määräykset, joiden mukaan saamen idiomeja tulisi käyttää eri saamenkielisillä alueilla. Pätevien opettajien ja opetusmateriaalin puutteen takia tämä toteutui varsin heikosti. Vuoden 1898 piirijakoasetuksen tarkoitus oli tehostaa reuna-alueiden äidinkielistä opetusta, siis myös saamenkielistä opetusta. Sitä ei kuitenkaan voitu toteuttaa kovinkaan hyvin edellä mainituista syistä.[3]

Suomen puolella ensimmäiset kirjat julkaistiin vuonna 1825. Seuraavat kirjat painettiin vasta vuonna 1849, vuosien 1858–1863 välisenä aikana, ja pitkän tauon jälkeen muutama kirja painettiin 1900-luvun alussa. Teokset olivat pappien ja heidän kielimestareidensa yhteisiä aikaansaannoksia, mutta usein vain pappien roolia on korostettu. Kun kyseisten aikakausien julkaisuja ja arkistoaineistoja tarkastellaan, voidaan nyt nähdä saamelaisten kielimestareiden ja ensimmäisen kirjailijan keskeinen rooli!

Ensimmäinen saamenkielinen aapinen oli Jacob Fellmanin laatima, mutta papiston erimielisyyksien takia se ei saanut painolupaa 1820-luvun alussa. Kemin rovasti oli vakuuttanut sen hävinneen. Tiedämme nykyään sen olleen kyseisen rovasti arkistossa. Ensimmäiset aapiset ilmestyivät siten vasta vuonna 1859. Ensimmäinen aapinen oli Anders Andelinin pohjoissaamennos ja toinen Edvard Wilhelm Borgin inarinsaamennos. Borgin inarinsaamennos jäi ainoaksi käännökseksi tällä idiomilla moniin vuosikymmeniin.

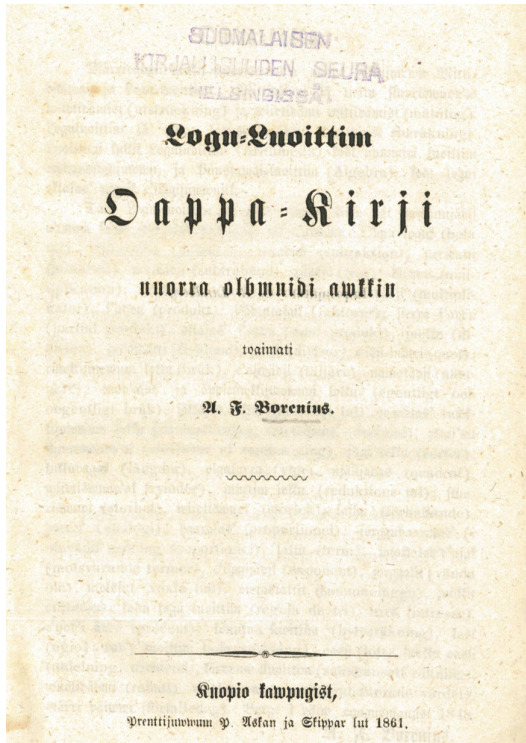
SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURA HELSINGISSÄ

Logu-Luoittim

Oappa-Kirji

unorra olbmuidi awkkin

toaimati

A. F. Borenius.

Knopio kawpugist,

Prentijuwwum P. Askan ja Skippar lut 1861.

A. F. Boreniuksen laskennon oppikirjan saamennoksen nimiölehti vuodelta 1861.

Sekä Fellman että Andelin käänsivät Johan Möllerin katekismusta. Fellmanin saamennokset julkaistiin vuosina 1856 ja 1860. Tämä katekismus oli harvoin käytössä. Yleisesti käytettiin Olaus Svebiliuksen teosta. Anders Andelin saamennos ilmestyi vuonna 1860 kaksikielisenä laitoksena. Vuoden 1869 kirkkolain jälkeen kirkolliset kirjat julkaistiin usein sekä ruotsiksi että suomeksi. Vuoden 1893 kirkolliskokouksessa hyväksytty katekismus käännettiin eri saamen idiomeille nopeasti. Aukusti Hakkaraisen pohjoissaamennos ilmestyi vuonna 1901 ja Lauri Arvid Itkosen inarinsaamennos vuonna 1902.

Andelin saamensi myös Hübnerin *Raamatunhistoriaa* pohjoissaameksi, ja se ilmestyi vuonna 1861 kaksikielisenä laitoksena. Fredrik Wilhelm Sundvallin laatima *Raamatunhistoria* oli ilmestynyt sekä ruotsiksi (1894) että suomeksi (1895). Hakkaraisen pohjoissaamennos ilmestyi vuonna 1902 ja Itkosen inarinsaamennos vuonna 1906.

3 Kähkönen 1982, s. 288; Kuikka 1991, s. 99–100, Niklander 2011, s. 146–147.

Suomessa Fellmanin toimittama ensimmäinen saamenkielinen virsikirja ilmestyi vuonna 1825. Tekijä muokkasi sen Norjassa käytössä olevasta teoksesta. Emanuel Kölström julkaisi tämän teoksen pienine muutoksineen vuonna 1849. Andelin saamensi kaksi postillaa, jotka julkaistiin vuonna 1863. Toisen postillan nimiösivuun oli painettu papin kielimestarin nimi – käsittelemieni teosten joukossa tämä oli ainoa teos, jossa ilmoitettiin papin avustaja! Andelin saamensi myös kaksi pientä uskonnollista kertomusta, jotka julkaistiin vuonna 1858 Raittiusseuran julkaisuissa. 1900-luvun alussa papit saamensivat myös muita lyhyitä kertomuksia. L. A. Itkonen saamensi John Rylen kertomuksen inarinsaameksi, se ilmestyi vuonna 1903. Aukusti Hakkarainen saamensi Ekmanin kertomuksen, joka ilmestyi vuonna 1906. Andelin oli saamentanut myös rukouskirjan (1860). Hakkarainen saamensi toisen rukouskirjan (1905). Tarkastellun sadan vuoden aikana kokonaista saamenkielistä Raamattua ei Suomen puolella ilmestynyt. J. Fellman oli saamentanut Matteuksen evankeliumin ensimmäisiä kappaleita, ja ne olivat ilmestyneet vuonna 1825.

Näiden kirkollisten teosten ohella löytyy yksi teos, joka ei ollut papin kääntämä. Se oli sen kauden ainut oppikirja, Alexander Ferdinand Boreniuksen lukukirja, jonka alkuteos oli Ruotsissa painettu teos. Borenius oli sovittanut kyseisen teoksen Suomen olosuhteita varten, ja sen suomennos oli ilmestynyt vuonna 1848. Aslak Laitin saamennos ilmestyi vuosina 1861 ja 1862.

Saamelaiset eivät toimineet vain kielimestareina papeille näiden saamennostöissä, vaan he kirjoittivat joskus itsekin. Aslak Laiti kirjoitti muutamia artikkeleita suomeksi. Hän kirjoitti työssään raportteja kapitulille niin ikään suomeksi. Heikki Mattus on toiminut kielimestarina kaikille inarinsaamentajille, ensin Borgille ja sitten Itkoselle. Hän kirjoitti lyhyitä kertomuksia. Myöhemmin Pedar Jalvi kirjoitti artikkeleita opiskelunsa aikana Jyväskylässä, ja myös novellikokoelman *Muottačalmit*, jonka hän julkaisi vuonna 1915.

Saamelaisten ääni tulee kuuluviin

Aslak Laiti (1837–95) oli kotoisin Utsjoelta. Anders Andelin onnistui hankkimaan rahoituksen Laitin kouluttamiseen. Hän valmistui vuonna 1861 ja toimi katekeettana Utsjoen ja Inarin seurakunnassa vuoteen 1864 asti, mutta joutui sitten eroamaan virastaan ja lähti töihin etelään.

Laiti oli Andelinin kielimestari, hän kirjoitti oman työnsä ohella artikkeleita, joissa selitti monia tärkeitä asioita. Työssään Laiti joutui havaitsemaan saamelaisten nuorten opetuksen ongelmia. Hän kirjoitti vuonna 1860: ”Se ainoa, mitä on heimolaisilta saatu, on ollut sanomalehtiä ja muutama jumalinen kirja [...]. Kansan totinen hyöty waatisi saada kirjoja omalla kielellä.”[4] Toisessa artikkelissa hän toteaa: ”Suomessa korkia esivalta on armossa sallinut Suomen kielen päästä irralle siteistänsä, josta syystä kansa saa iloita onnellisesta tulevaisuudesta. Sama onni olisi meidän saatava.”[5]

Laiti osallistui aktiivisesti saamennostöihin, ja näin pääsi *reterritorialisaation* vaiheeseen käyttämällä äidinkieltään. Kuitenkin suomenkielisessä artikkelissaan hän suhtautui ambivalentilla tavalla eri idiomien käyttöön, hän ehdotti yhden ainoan idiomin, pohjoissaamen, käyttämistä. Laiti todisti voivansa kirjoittaa myös maan toisella kielellä, ruotsiksi.

Pedar Jalvi (1878–1916), Piehtar Helander, syntyi myös Utsjoen kunnassa. Kesällä 1905 hän oli Armas Launiksen opas, kun säveltäjä tuli keräämään joikuja Koutokeinoon. Launis huomasi Jalvin olevan lahjakas. Niinpä hän kehotti nuorta opastaan hakemaan opiskelupaikkaa Jyväskylän seminaarista. Jalvi pääsi opiskelemaan vuonna 1911 ja valmistui opettajaksi vuonna 1915. Jalvi pääsi seminaariin aikana, jolloin muutamat lehtorit ajoivat kotiseututkimuksen kehittämistä. He kehottivat oppilaitaan kertomaan omasta kulttuuristaan ja keräämään kesäisin kotiseuduillaan muun muassa perinteisiä kertomuksia. Tämä auttoi Jalvia arvostamaan omaa kulttuuriaan. Se näkyi hänen kirjoituksissaan. Voimme lukea esimerkiksi: ”Jos mikään on lappalaisilla omaa, kansallista, niin juuri nuo heidän ’joikunsa’. Ne ovat vuosituhansia kestävän luonnon matkimisen tuloksia. Luonto on heille antanut aiheen ja sävyn laulujensa melodioihin.”[6] Myöhemmin Jalvi selittää laajemmin joikujen ainutlaatuisuutta: ”Ne kuvaavat lappalaisen sielunelämää, hänen kärsimyksiään ja toiveitaan. Ne ovat Saami-kansalle kallis kansal-

4 Laiti 1860.
5 Laiti 1863.
6 Jalvi 1914.

linen ominaisuus ja niitä löytyy tuhansia 'Turjan tunturin takana'. Opettakoot ne Saami-kansaa katsomaan kansansa muinaisuuteen ja näkemään niissä entiskansan hengen kykyjä."[7]

Jalvin ensimmäinen artikkeli oli saamelaisen joulun kuvaus, jossa hän vertasi hänelle aikaisemmin tuntemattomia joulun perinteitä omaan jouluunsa. Hän palaa aiheeseen toisessa artikkelissaan. Näissä kirjoituksissa ilmenee vahvasti kirjoittajan *deterritorialisaation* prosessi, kun hän kuvaa ja pohtii aihetta *vehikulaarisella* kielellä, suomen kielellä.

Saamelaisten historian esittelyssä Jalvi vertaa sitä suomalaisten historiaan. Hän puolustaa molempien kansojen oikeutta saada käyttää omaa kieltään. Esittäessään joikuja Jalvi kirjoitti ne ensin saameksi ja käänsi ne sitten suomeksi, ja näin hän syvensi oman kulttuurinsa arvostusta käyttäen niin kutsuttua *referentiaalista* kieltä, toisin sanoen sitä kieltä, jota hän käytti kotiseudullaan, mutta jota hän ei ollut aikaisemmin käytetty tähän tarkoitukseen. Kertoja alkaa tässä siirtyä *reterritorialisaation* vaiheeseen osoittamalla, että kieltä on mahdollista käyttää kirjoitetussa viestinnässä. Viestintä saa siis *myyttisen* sävyn. *Muottačalmit*-teoksella Jalvi täydensi näin reterritorialisaation prosessia suhteessa omaan kieleensä ja kulttuuriinsa.

Mattus ei kirjoittanut yhtä paljon, sillä hän kirjoitti vain muutamia kertomuksia. Yhdessä näistä hän kuvasi hyvin, miten papit kouluttivat lahjakkaimpia oppilaitaan katekeetoiksi.

Kirjakulttuuri

Suomessa ensimmäisiä saamennoksia painettiin aivan liian vähän. Tämä vaihe oli *deteritoriallisaation* prosessi, jossa kääntäjät yhtäältä joutuivat monenlaisiin haasteisiin pyrkiessään luomaan kirjakieltä. Toisaalta saamelaiset lukijatkaan eivät olleet tottuneet kirjalliseen viestintään omalla äidinkielellään. Tämä on pienen kirjallisuuden ensimmäinen vaihe, jossa kirjakulttuuri muodostetaan vieraiden kielten avulla.

Vaikka Aslak Laiti kirjoitti tekstejä oman kansansa äidinkielisten kirjojen tarpeesta, hän joutui tekemään sen maan toisella kielellä. Pedar Jalvi joutui samaan tilanteeseen. Kun Laiti ja Jalvi pääsivät sekä kirjoittamaan että julkaisemaan, kirjakulttuuriin tuli mukaan poliittinen viestintä. Käsitellyillä toisen vaiheen kirjoituksilla oli suurta kollektiivista arvoa, vaikka niitä ilmestyi vain harvoin eivätkä ne välttämättä olleet kaikkien saamelaisten ulottuvilla. Jalvi on tämän tutkimuksen aikakaudelta ainut tekijä, joka saavuttaa *reterritorialisaation* vaiheen kerronnassaan.

On kiinnostavaa huomata, ettei Jyväskylän seminaarissa saamelaisuutta ja saamenkieltä pidetty vain vähemmistön asiana. Esimerkiksi kotiseutututkimuksen parissa saamelaisuus esitettiin tasavertaisena maan muiden kulttuurien kanssa. Opiskelijat kiinnostuivat aidosti Jalvin esitelmistä ja pitivät häntä yhtenä joukostaan.

Lähteet

Capdeville, Sophie Alix 2017. *L'histoire du livre saami en Finlande : ses racines et son développement de 1820 à 1920*. (Jyväskylä Studies in Humanities, 304). Jyväskylä, Jyväskylän yliopisto.

Deleuze, Gilles ja Guattari, Félix 1996. *Kafka: pour une littérature mineure*. Paris, Éditions de Minuit.

Fellman, N. I. 1909. *Handlingar och uppsatser angående finska Lappmarken, I.* (Suomalaisen tiedeakatemian julkaisemia Pohjoismaiden historiaa valaisevia asiakirjoja, 1). Helsingfors, Finska litteratursällskapet.

Gobard, Henri 1976. *L'aliénation: analyse tétraglossique*. Paris, Flammarion.

Gezelius, Johannes vanhemman 1666. *Yxi paras lasten tawara* [...]. Turusa, Petar Hannuxen pojalda.

Jalvi, Pedar 1914. Sananen lappalaisista joiuista: Laula Lukkar Jounnast. *Keski-Suomi, 9*. Jyväskylä.

Jalvi, Pedar 1915a. Lappalaisten laulurunoudesta. *Kotiseutu: Suomen kotiseutututkimuksen äänenkannattaja, 5*. Jyväskylä.

Jalvi, Pedar 1915b. *Muottačalmit*. Jyväskylä, Gaska-Suoma girjeprøntas.

Kuikka, Martti T. 1991. Educational Policy in Finland under Russian Domination, 1850–1917. *Schooling, Educational Policy and Ethnic Identity*. Toim. J. Tomiak, K. Eriksen, A. Kazamias ja R. Okey. (Comparative Studies on Governments and Non-dominant Ethnic Groups in Europe: 1850–1940, 1). New York, University Press. S. 86–109.

Kähkönen, Esko L. 1982. *Kansanopetus Suomen Lapissa ennen kansakoulua*. (Lapin Korkeakoulun kasvatustieteiden osaston julkaisuja, A:1). Rovaniemi, Lapin korkeakoulu.

Laiti, Aslak 1860. Kirje rantamaihin tulleelta Lappalaiselta. *Oulun Wiikon Sanomat, 6*. Oulu.

Laiti, Aslak 1863. Lapinmaan tärkeämpiä toivomuksia. *Tapio: Sanomia Sawosta ja Karjalasta, 49*. Kuopio.

Niklander, Esko 2011. Kirkollisen ja maallisen kouluhallinnon eroaminen. *Valistus ja koulunpenkki: kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Toim. A. Heikkinen ja P. Leino-Kaukiainen. (Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historia, 2). Helsinki, SKS. S. 141–183.

Kirjoittaja on väitellyt Jyväskylän yliopiston humanistis-yhteiskuntatieteellisessä tiedekunnassa. Tämä katsaus perustuu 17.2.2017 pidettyyn lektioon.

7 Jalvi 1915a.